

Andrzej Klimczuk

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Rozwój regionalny wobec starzenia się społeczeństwa

Streszczenie: Głównym celem niniejszego opracowania jest przybliżenie teoretycznych ujęć kształtowania regionów przyjaznych osobom starszym, a w konsekwencji osobom o różnym wieku, stanie fizycznym i możliwościach poznawczych. Opisane zostaną główne idee i założenia projektów realizowanych w krajach Unii Europejskiej i w Polsce. Istotna jest identyfikacja możliwych działań na poziomie regionalnym i lokalnym służących sprostaniu takim skutkom starzenia się społeczeństw, jak: wzrost zapotrzebowania na usługi społeczne i sektora zdrowia, inwestycje w komunikację miejską i znoszenie barier architektonicznych oraz zmiany struktury rodziny, konsumpcji, innowacyjności i produktywności pracy ludzkiej. Zagadnienia te stanowią wyzwania dla samorządów terytorialnych, podmiotów gospodarczych i organizacji pozarządowych. Łagodzeniu negatywnych oddziaływań prognozowanych zmian może sprzyjać współdziałanie przedstawicieli różnych sektorów w tworzeniu i realizacji strategii rozwoju regionalnego celem budowy „regionów dla ludzi w każdym wieku” oraz „srebrnej gospodarki”. Opis tych koncepcji poprzedzony zostanie wyjaśnieniem podstawowych pojęć wykorzystywanych w pracy oraz przybliżeniem wyzwań dla polityki regionalnej w Polsce. W podsumowaniu wskazane zostaną wnioski co do dalszych działań praktycznych i kierunków prac badawczych.

Słowa kluczowe: rozwój regionalny i lokalny, regiony z malejącą populacją, srebrna gospodarka, srebrny rynek, regiony dla ludzi w każdym wieku

Starzenie się społeczeństwa a rozwój regionalny

Starzenie się jest pojęciem służącym do opisu dynamiki zjawisk i procesów, tak w wymiarze jednostkowym, jak i zbiorowym, zwią-

zanych z kategorią społeczną ludzi starych¹. W artykule przyjmuje się kryterium starości za ekspertami Światowej Organizacji Zdrowia (UNDP 1999: 7), to jest jako przekroczenie 60. roku życia. Wiele z omawianych w dalszej części niniejszego artykułu publikacji i dokumentów, opracowanych przez krajowe i zagraniczne instytucje badawcze, jednostki administracyjne i ośrodki eksperckie, zawiera jednak elastyczne określenia wieku osób starszych, odnosząc się także do ludzi w wieku 45–59 lat (Ferry i wsp. 2006; Golinowska 2010). Twórcy i analitycy polityki regionalnej zwracają tym samym uwagę na potrzebę ich mniej lub bardziej samodzielnego przygotowania do aktywności w ostatnim etapie życia.

W wymiarze jednostkowym wyróżnia się trzy typy starzenia się (Trafiałek 2006b: 70–71): (1) pomyślne, kiedy wkraczanie w okres starości jest wolne od chorób, stymulowane pozytywnym wpływem środowiska i niewielkimi deficytami w sferze psychospołecznej; (2) fizjologiczne (naturalne, zwyczajne), gdy wraz z wiekiem chronologicznym postępują równomiernie rozłożone w czasie deficyty, które są determinowane czynnikami genetycznymi i środowiskowymi; oraz (3) patologiczne, zachodzące, gdy dochodzi do przyspieszonego spadku sprawności i przedwczesnej śmierci. Analizie w skali zbiorowości służy zaś pojęcie starzenia się demograficznego, czyli systematycznego wzrostu odsetka osób starych w populacji, co wynika ze spadku płodności i umieralności i co powoduje wzrost liczby dożywających do wieku podeszłego (Okólski 2004: 154; Szatur-Jaworska, Błędowski, Dzięgielewska 2006: 243). Statystycznym odzwierciedleniem tego procesu jest zjawisko starości demograficznej, które występuje zdaniem E. Rosseta, gdy ponad 12% członków populacji przekroczy wiek 60 lat (Okólski 2004: 155) lub 7% powyżej 65. roku życia, jak przyjmuje Organizacja Narodów Zjednoczonych (Trafiałek 2006b: 69). Należy jednak zaznaczyć, że granice te zostały określone w połowie XX wieku i zasadność ich dalszego stosowania we współczesnych, coraz bardziej postindustrialnych społeczeństwach, jest dyskusyjna. Korzystanie ze zdezaktualizowanych pojęć i miar może bowiem prowadzić do podejmowania działań nieadekwatnych do zasobów, wartości i celów poszczególnych podmiotów życia publicznego, tak w wymiarze międzynarodowym, jak i krajowym czy regionalnym (Ervik 2009). Stopień zaawansowania starości demograficznej ilustrowany jest wskaźnikiem „obciążenia”² ludności w wieku produkcyjnym ludnością w wieku poprodukcyjnym, co wiąże się z negatywnymi i konfliktogennymi zmianami w relacjach społecznych (Klimczuk 2010). Kontrowersje wokół trwałości i konsekwencji stosowania tych pojęć i miar prowadzą do poszukiwania takich sposobów pomiaru i analizy, które w większym stopniu będą uwzględniać krajowe uwarunkowania instytucjonalno-prawne, migracje, stan zdrowia ludności oraz możliwości funkcjonalne i poznawcze starszych osób (Stone 2006: 300–301). Współcześnie do opisu procesu starzenia się populacji wykorzystuje się również takie miary, jak: współczynniki zależności, skale analfabetyzmu, poziom aktywności zawodowej, średnia wieku populacji, oczekiwana dalsza długość życia, potencjał

1 Synonimami określenia „ludzie starzy” w opracowaniu są zwroty „osoby starsze”, „ludzie starsi” i „seniorzy”.

2 Posługiwanie się pojęciem „obciążenia” wywołuje kontrowersje wśród badaczy. S. Klonowicz (1986: 53) zakłada, że określenie to przyczynia się do negatywnych postaw wobec ludzi starych i negatywnego wartościowania starości.

wsparcia, ustawowy wiek emerytalny, przeżywalność oraz współczynnik płodności kobiet (UN 2001, 2010; Kurkiewicz 2010: 128–132).

Pojęcie regionu rozumiane będzie w artykule w ujęciu ekonomicznym za Z. Strzeleckim (2008: 79) jako „obszar o określonej specjalizacji gospodarczej, będącej wynikiem wykorzystania endo- i egzogenicznych czynników rozwoju”. Przyjmuje się, że region taki jest zarazem jednostką administracyjną zarządzaną przez władze publiczne. Polityka regionalna natomiast to „zasadnicza koncepcja działań praktycznych wpływających na wielkość i tempo rozwoju regionalnego, a więc i na zmiany w strukturze przestrzennej gospodarki, tak w ujęciu regionalnym, jak i ujęciu lokalnym”, która „powinna prowadzić do poprawy konkurencyjności regionu lub jednostki lokalnej, a tym samym do zmian ich pozycji konkurencyjnej” (Strzelecki 2008: 78). Doprecyzowania wymaga pojęcie rozwoju regionalnego, uznanego za łączną miarę efektywności tej polityki. Zdaniem przywołanego autora obejmuje on cztery obszary wymagające jednoczesnych działań. Są to: (1) transformacja czynników i zasobów regionalnych w dobra i usługi; (2) zmiany sposobów, poziomu i jakości życia mieszkańców regionu; (3) postęp techniczny i technologiczny; oraz (4) proces wymiany między człowiekiem a środowiskiem. W niniejszym opracowaniu uznaje się, że współczesną politykę regionalną, od lat 1980. cechuje paradygmat sieciowy, zgodny z którym władze centralne państwa pełnią głównie funkcje koordynacyjne, korzystając ze wsparcia władz terytorialnych i instytucji otoczenia sektora produkcyjnego (Strzelecki 2008: 93–94; MRR 2010a: 14–18; MRR 2010b: 33–42). W modelu tym dąży się do wspierania wszystkich, a nie jedynie najwyższej rozwiniętych, lub najbardziej peryferyjnych, regionów na wielu możliwych polach działania, takich jak: inwestowanie w infrastrukturę ekonomiczną i społeczną, badania i rozwój, zasoby ludzkie oraz biznes i jego otoczenie. Istotne są tu wysoka efektywność inwestycji, stymulowanie dostosowań strukturalnych i sektorowych oraz kształtowanie instytucji społecznych i kulturowych sprzyjających pozytywnym przemianom.

Starzenie się społeczeństwa jako wyzwanie polityki regionalnej

Okresowi transformacji politycznej i ekonomicznej w Polsce towarzyszył wzrost liczebności osób starszych. W latach 1988–2008 liczba osób po 65. roku życia wzrosła z 3,7 milionów (9,8% ogółu ludności) do 5,1 milionów (13,5%) (Sobczak 2010: 31). Szczególnie zwiększyła się zbiorowość ludzi starych w miastach, z 1,9 miliona (8,6% ludności miast) do 3,1 milionów (13,8%). Łączna liczba osób w wieku poprodukcyjnym wzrosła w tym samym okresie z 4,7 milionów (12,4% ogółu ludności) do 6,1 milionów (16,2%) (Sobczak 2010: 35–36). Jednocześnie wzrosło obciążenie ludności w wieku produkcyjnym ludnością poprodukcyjną — na 100 osób w wieku produkcyjnym przypadało 21,6 osób w wieku poprodukcyjnym w 1988 roku i 25,2 osób w 2008 (Sobczak 2010: 37). W większości dużych miast populacja przeszła już do fazy spadku liczebności lub znalazła się na etapie stabilizacji — procesy te rozpoczęły się wcześniej w zagłębiach górniczych i ośrodkach miejsko-przemysłowych (Petryszyn 2002: 17–23). Nieliczne duże miasta o progresywnym charakterze liczby ludności stanowią: położony na północnym wschodzie Białystok, na

północy Olsztyn, Elbląg, Gdynia i Koszalin, na zachodzie Gorzów Wielkopolski i Zielona Góra oraz Rzeszów na południowym wschodzie. Są to miasta przygraniczne oraz oddalone od największych ośrodków koncentracji ludności w kraju. Ponadto według prognozy demograficznej Głównego Urzędu Statystycznego z 2008 roku liczba osób w wieku 65+ może wzrosnąć do 2035 roku do 8,3 milionów (23,2% ogółu ludności). Na 100 osób w wieku produkcyjnym ma przypadać 46 osób w wieku poprodukcyjnym (GUS 2009: 311).

Proces starzenia się ludności będzie intensywniej przebiegać w miastach, gdzie doprowadzi do stanu 24,3% ludności w wieku powyżej 65. roku życia w stosunku do 21,7% na wsi. Największy wzrost nastąpi w miastach województwa świętokrzyskiego (o 15,6 pkt. proc. ludności miejskiej), lubelskiego (13,9 pkt. proc.), podkarpackiego (13,1 pkt. proc.), podlaskiego (12,8 pkt. proc.), opolskiego (12,6 pkt. proc.), warmińsko-mazurskiego (12,3 pkt. proc.) oraz lubuskiego (12,2 pkt. proc.) (GUS 2009: 182). Starzeniu się populacji ma towarzyszyć jej zmniejszanie się, które w 90% będzie dotyczyć miast (GUS 2009: 156–158, 173–175). Populacja miast spadnie z 23,3 milionów do 21,2 milionów osób, co wiąże się nie tylko ze spadkiem płodności, ale też migracji stałych do miast na rzecz migracji związanych z pracą lub nauką, wzrostem migracji z miast do obszarów wiejskich z uwagi na wzrost cen mieszkań i kosztów budowy domu oraz poprawą statusu ekonomicznego, pozwalającą zamieszkiwać w korzystniejszym środowisku. Po uwzględnieniu podziału regionalnego zauważa się, że największe ubytki ludności nastąpią w województwach świętokrzyskim, łódzkim, lubelskim, opolskim i śląskim, przy czym procesy dezurbanizacji wystąpią głównie w regionach świętokrzyskim, wielkopolskim, kujawsko-pomorskim i pomorskim.

Dopiero na przełomie XX i XXI wieku zaczęto odchodzić od niemal wyłącznie negatywnych ocen prognoz związanych ze wzrostem liczby osób starszych. „Demografia apokaliptyczna” stanowi jednak wciąż powszechny nurt myślenia, obecny zarówno w dyskursie eksperckim, jak i w opinii publicznej. Dostrzegana w krajach rozwiniętych poprawa stanu zdrowia seniorów, wzrost ich aktywności oraz zwalczanie nierówności i dyskryminacji ze względu na wiek prowadzą do ewolucji koncepcji polityki społecznej wobec ludzi starych i starości (Szukalski 2006: 7–9; Synak 2000: 10–11; Szatur-Jaworska 2000: 140–144). Ważne jest poszukiwanie nowych ról dla osób starszych, obniżanie znaczenia wieku kalendarzowego jako cechy kształtującej życie jednostki oraz tworzenie sieci instytucji umożliwiających seniorom samodzielne zaspokajanie podstawowych potrzeb. Z perspektywy polityki regionalnej niezbędne jest natomiast podejmowanie działań uwzględniających zarówno procesy starzenia, jak i zmniejszania się liczby ludności poszczególnych obszarów. M. Ferry i H. Viironen (2010: 7–21) proponują, by regionalne strategie wobec wyzwań demograficznych uwzględniały jednoczesne działania w czterech wymiarach:

- 1) regionalnych rynków pracy — zaleca się restrukturyzację gospodarki regionu oraz aktywne polityki zatrudnienia w celu dostosowania wolnych zasobów pracy do potrzeb regionalnych przedsiębiorców, promowanie reemigracji i organizowanie wsparcia dla powracających osób oraz zwiększanie zachęt do migracji wewnętrznych i międzyregionalnych;
- 2) planowania przestrzennego infrastruktury technicznej i społecznej — istotne jest dostosowanie infrastruktury do potrzeb osób starszych, zapobieganie jej degra-

dacji, zachęcanie osób młodszych do przeprowadzek z przedmieść do opuszczonych zabudowań w centrach miast;

- 3) konsumpcji dóbr i usług — dopasowanie zmian oferty skierowanej tak do mieszkańców, jak i do turystów oraz podejmowanie poszukiwań innowacji produktowych i usługowych;
- 4) integracji społecznej — zwiększenie dostępności nowych miejsc pracy, szkoleń i programów edukacji ustawicznej dla wszystkich grup wieku oraz dostosowanie struktur administracyjnych do zaangażowania obywateli w korzystaniu z lokalnych usług, jak również udziału w wolontariacie i działaniach grup samopomocowych.

Ferry i Vironen (2010: 30) nie omawiają jednak zakresu i sposobu powiązania poszczególnych wymiarów, uznając, że decyzje w tym zakresie powinny być podejmowane przez podmioty zainteresowane realizacją strategii. Ponadto, w oparciu o przeprowadzony przegląd projektów realizowanych w regionach Unii Europejskiej stwierdzają, że obecne przemiany demograficzne wymagają poprawy koordynacji działań podejmowanych przez różne poziomy administracji publicznej oraz podmioty sfery publicznej, gospodarczej i społecznej (Ferry, Vironen 2010: 26–27). Koordynacja powinna zmierzać do lepszego powiązania ich celów i zrationalizowania alokacji zasobów w układzie powiązań polityk ogólnokrajowych i regionalnych. Autorzy ci jedynie krótko wspominają o możliwości pojawienia się korzyści synergicznych w przypadku powiązania strategii wobec starzenia się społeczeństwa z innymi, realizowanymi już działaniami władz publicznych (Ferry, Vironen 2010: 29). Podkreślenia wymaga zatem waga prac nad koncepcjami sprzyjającymi synergii, a więc takimi, które umożliwiałyby prewencję i rozwiązywanie wielu problemów regionalnych i lokalnych równocześnie poprzez wzajemne uzupełnianie się podejmowanych działań.

Podejmowanie działań wobec procesu ubywania ludności w skali regionalnej stanowi stosunkowo nowy przedmiot zainteresowań teoretyków i praktyków. Autorzy studium *Regiony wyludniające się: nowy paradygmat demograficzny i terytorialny*, opracowanego na zlecenie Parlamentu Europejskiego w oparciu o dane Eurostatu oraz urzędów statystycznych z Wielkiej Brytanii i Francji z 2007 r., przedstawiają typologię „regionów kurczących się” (Katsarova 2008: 4). W Polsce spadek liczby ludności w latach 2005–2030 jest:

- 1) prawie pewny w województwach opolskim i śląskim;
- 2) prawdopodobny w dolnośląskim, kujawsko-pomorskim, lubelskim, lubuskim, łódzkim, podkarpackim, podlaskim, pomorskim, świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim;
- 3) mało prawdopodobny w mazowieckim, wielkopolskim i pomorskim;
- 4) zupełnie nieprawdopodobny w małopolskim.

Odpowiedzialni za studium eksperci z siedmiu francuskich ośrodków badawczych zakładają, że regiony objęte procesami wyludniania mają ograniczone szanse na wykorzystanie kreatywności, stworzenie atrakcyjnych obszarów gospodarczych, są zagrożone rozkładem struktury części usług i dostępu do nich (Katsarova 2008: 5–6). Podobnie jak M. Ferry i H. Vironen, autorzy studium *Regiony wyludniające się...* zakładają, że „spadek liczby ludności i starzenie się tworzą złożony system interakcji,

w którym krzyżują się aspekty ekonomiczne, społeczne, polityczne i środowiskowe, w taki sposób, że rozwiązanie problemu przy zastosowaniu podejścia sektorowego nie jest możliwe” (Katsarova 2008: 8). Skróć zaprezentowanych w studium rekomendacji dla zarządzania wielowymiarowego zawiera tabela 1.

Tabela 1. Działania wobec spadku liczby ludności w regionach

Poziom zarządzania	Działania
Ponadregionalny (Unia Europejska, państwa)	Opracowanie wskaźników statystycznych na potrzeby polityki wspólnotowych; wyrównywanie przez państwa świadczeń społecznych i gospodarczych wobec poszczególnych regionów
Subregionalny (społeczności lokalne, aglomeracje)	Reorganizacja usług i udogodnień socjalnych oraz zapobieganie konfliktom poprzez konsultacje z mieszkańcami i samorządami lokalnymi; prewencja konfliktów w społecznościach lokalnych i między nimi, tworzenie struktur międzygminnych i form ich dialogu z władzami wyższych szczebli
Transregionalny (obszary transgraniczne, wewnętrzne obszary peryferyjne)	Przełamywanie barier politycznych, prawnych i administracyjnych w zakresie współpracy transgranicznej, np. w zakresie świadczenia wspólnych usług medycznych, opiekuńczych i edukacyjnych

Źródło: opracowanie własne (na podstawie Katsarova 2008: 9–11).

Za istotny wkład studium *Regiony wyludniające się...* należy uznać propozycję syntetycznego „wskaźnika zrównoważonego rozwoju demograficznego”, który ma pozwolić na ujęcie związku między spadkiem demograficznym a starzeniem się regionów. Jest on definiowany jako „stosunek średniego wieku mieszkańców do średniej długości życia w dobrym zdrowiu” (Katsarova 2008: 9). Zakłada się tu, że większymi możliwościami dysponują regiony o wysokiej średniej wieku, których mieszkańcy żyją długo w dobrym zdrowiu i mają wiele perspektyw aktywności po zakończeniu aktywności zawodowej. Długowieczność i jakość rozwiązań socjalnych uznaje się zatem za czynnik rozwojowy. W perspektywie roku 2030 wskaźnik ten będzie najwyższy w zachodnich i południowych regionach Polski.

Wybrane koncepcje rozwoju w warunkach starzenia się regionów

Inspiracji do poszukiwania teoretycznych i praktycznych rozwiązań na potrzeby polityki regionalnej może dostarczać analiza typu *case study* projektów realizowanych w regionach Unii Europejskiej. W dalszej części pracy przybliżone zostaną przykłady dwóch takich inicjatyw: (1) regionów dla ludzi w każdym wieku (*Regions for All Ages*) i (2) sieci srebrnej gospodarki regionów europejskich (*SEN@ER — Silver Economy Network of European Regions*).

Regiony dla ludzi w każdym wieku

Program *Regions for All Ages* był realizowany z inicjatywy brytyjskiej organizacji pozarządowej Age Concern i związku regionów angielskich English Regions Network

(Baker 2007). Inicjatywa powstała w 2002 roku, początkowo z myślą o działaniach na obszarze Anglii. W 2005 roku we współpracy z Komitetem Regionów działania przeniesiono na poziom Unii Europejskiej. Punktem wyjścia było dążenie do monitorowania działań i współpracy z nowymi agencjami regionalnymi utworzonymi w latach 1998–1999 na obszarze Wielkiej Brytanii w celu zwiększenia wysiłków na rzecz dostosowania regionów do postępujących przemian demograficznych. Należy przy tym zaznaczyć, że już sama nazwa programu odwołuje się do koncepcji „budowy społeczeństwa dla ludzi w każdym wieku”, kreowanej od lat 1990. przez Organizację Narodów Zjednoczonych, która zarazem od 2002 roku stanowi główny cel jej Międzynarodowego Planu Działania nt. Aktywnego Starzenia się (UN 2002, 2011). Najogólniej zakłada się tu wykorzystanie i reinwestycję kapitału ludzkiego, społeczno-kulturowego, ekonomicznego i przyrodniczego oraz prowadzenie działań na rzecz aktywnego starzenia się, edukacji ustawicznej, promocji zdrowego stylu życia, integracji międzypokoleniowej, elastyczności rynków pracy, kształtowania przestrzeni przyjaznych dla osób starszych, rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, zrównoważonych polityk społecznych, zapobiegania ubóstwu i wykluczeniu osób starszych (UN 1999).

Na kolejne etapy programu *Regions for All Ages* złożyły się: powołanie rady doradczej, identyfikacja interesariuszy i potrzeb badawczych, przeprowadzenie diagnoz i debat, uzgodnienie możliwych działań oraz powołanie do ich koordynacji regionalnych forum dialogu nad starzeniem się społeczeństwa. Uzgodniono również zasady współpracy między jednostkami administracji publicznej i otoczenia biznesu. W kolejnych latach opracowano zestaw narzędzi pomocnych przy pracach nad strategiami regionalnymi z uwzględnieniem procesu starzenia się społeczeństwa, przygotowywano sesje dyskusyjne na doroczne konferencje stowarzyszenia *Regional Studies Association* oraz prowadzono rozmowy z Komisją Europejską i europejską federacją organizacji seniorskich AGE na rzecz pełniejszego uwzględnienia tematyki starzenia się społeczeństw w raportach spójności. Działania te pozwoliły na powołanie europejskiej rady doradczej, przeprowadzenie analiz porównawczych strategii regionalnych z wszystkich krajów członkowskich, organizację konferencji europejskiej oraz publikację raportu zawierającego studia przypadków (Ferry i wsp. 2006) i poszerzonego zestawu narzędzi diagnostycznych (Ferry, Baker 2006).

Organizatorzy programu *Regions for All Ages* określili trzy grupy głównych dylematów i trudności, z którymi muszą się zmierzyć twórcy polityk regionalnych zorientowanych na starzenie się społeczeństwa (Ferry i wsp. 2006: 19–20, 48–50):

- 1) cele polityk — problem stanowi rozpoznanie, jaka kategoria osób jest rozumiana pod pojęciem ludzi starych; w jaki sposób starość określają sami mieszkańcy regionu; czy działania mają obejmować tylko osoby starsze, czy też np. przedsiębiorstwa i instytucje otoczenia biznesu; jaka ma być równowaga między oferowaną pomocą i stawianymi wobec beneficjentów wymaganiami; w jaki sposób działania zapobiegające negatywnym skutkom starzenia się ludności mogą zostać powiązane z podnoszeniem konkurencyjności regionów;
- 2) sposoby projektowania polityk — istotne jest ustalenie cech wspólnych i różniących między interwencjami wobec osób starszych w zakresie wzrostu go-

spodarczego i inkluzji społecznej; jakie szczeble należy uwzględnić, czy jedynie prowadzić kampanie edukacyjne, czy też konstruować plany działań z udziałem podmiotów lokalnych i regionalnych; czy strategie powinny być włączane do istniejących już dokumentów, czy też być odrębnymi opracowaniami, bądź miałyby być realizowane przez specjalnie powołane do tego celu instytucje, rzeczników lub agendy;

- 3) sposoby realizacji polityk — niezbędne jest określenie, jak poziom regionalny zostanie uwzględniony w redystrybucji środków, wyborze instrumentów polityki i mechanizmach dostarczania jej efektów; jakie warunki będą świadczyć o sukcesie strategii; jak strategie i inicjatywy mogą zmobilizować pracodawców, wolontariuszy, osoby starsze i społeczność regionu do dalszego upowszechniania praktyk aktywnego starzenia; jakie będą najlepsze rozwiązania służące koordynacji działań różnych poziomów administracji publicznej i jej działów oraz podmiotów sektora publicznego, komercyjnego i społecznego.

Należy przy tym zauważyć, że wskazane trudności mogą być również ujmowane jako dyrektywy badawcze. Innymi słowy, są to też instrukcje przydatne przy analizach istniejących już danych zastanych, nie tylko dokumentów planistycznych, ale i raportów, zestawień statystycznych i projektów realizowanych przez instytucje regionalne.

Ponadto, studia przypadków pozwoliły na wyróżnienie czterech czynników sprzyjających skutecznej realizacji regionalnych interwencji wobec starzenia się społeczeństwa (Ferry i wsp. 2006: 46–47):

- 1) wola polityczna i mandat demokratyczny — liderzy wybrani w wyborach powszechnych lepiej realizują strategie wobec starzenia się społeczeństwa; wsparcie polityczne sprzyja upowszechnianiu koncepcji, zdobywaniu środków i koncentracji zasobów ludzkich;
- 2) przygotowanie gruntu i utworzenie bazy danych — stworzenie i realizacja strategii wymaga przeprowadzenia pogłębionych badań o kondycji demograficznej regionu i jego problemach z usługami społecznymi, mieszkalnictwem, opieką zdrowotną oraz rynkiem pracy;
- 3) autonomia finansowa samorządów — jej brak może ograniczyć samodzielność w działaniu oraz wyborze instrumentów i zasobów do realizacji strategii;
- 4) zgoda na ewaluację — szczegółowa ocena efektów wdrożeń może pozwolić na usprawnienie dalszych prac oraz zwiększenie wiarygodności działań władz publicznych dla interesariuszy, w szczególności dla obecnych i potencjalnych partnerów z sektora prywatnego.

Zasadne jest wskazanie jeszcze jednego założenia. Realizacji strategii sprzyjać może wysoka jakość kapitału ludzkiego i kapitału społecznego, tak liderów zmian, jak i otoczenia. Wykształcenie, zawód, umiejętności, zainteresowania oraz znajomości, zaangażowanie w rozwiązywanie problemów i umiejętności prowadzenia współpracy decydentów oraz urzędników, przedsiębiorców i przedstawicieli sektora społecznego mają kluczowe znaczenie dla rodzaju proponowanych zmian i realizacji ich poszczególnych etapów.

Sieć srebrnej gospodarki regionów europejskich

Odmienne podejście reprezentuje organizacja sieciowa³ SEN@ER (Silver Economy Network of European Regions) utworzona w 2005 roku z inicjatywy rządu Nadrenii-Westfalii w Niemczech. Głównym jej celem jest tworzenie i ustalanie warunków ramowych dla nowych produktów i usług służących poprawie jakości życia osób starszych, a poprzez to zapewnienie miejsc pracy i zatrudnienia oraz wzmocnienie siły gospodarek regionalnych i ich konkurencyjności. Realizacja tej misji zakłada współpracę z partnerami przemysłowymi, społecznymi i oficjalnymi władzami publicznymi.

Niemniej określenie „srebrna gospodarka” wymaga doprecyzowania. Pojęcie to jest niekiedy zamiennie stosowane ze zwrotem „srebrny rynek”, który pojawił się na początku lat 1970. w Japonii wraz ze stopniowym wzrostem dostępnych udogodnień dla osób starszych (Coulmas 2008: vi). Srebrny rynek to segment rynku zawierający dobra, wartości i usługi skierowane do zamożnych osób powyżej 50. roku życia, jak również specjalne rozwiązania w handlu między podmiotami gospodarczymi, umożliwiające im dostosowanie się do starzejących się zasobów pracy (Kohlbacher, Herstatt 2008: xi). Badacze zjawiska podkreślają, że srebrny rynek nie opiera się jedynie na marketingu produktów skierowanych do starszych osób, dlatego też należy unikać podkreślenia wieku użytkowników dóbr i usług, gdyż może to pogłębiać dyskryminację ze względu na wiek. Srebrny rynek obejmuje bowiem również idee „projektowania uniwersalnego” i „międzypokoleniowego”, które można rozumieć jako dążenie podmiotów gospodarczych do dostosowania właściwości swoich dóbr i usług do potrzeb osób o różnym wieku, kondycji fizycznej i możliwościach poznawczych, co może umożliwiać poprawę integracji społecznej ich użytkowników. Jak twierdzą P. Enste, G. Naegele i V. Leve (2008: 330–331), „srebrna gospodarka nie powinna być traktowana jako samodzielny sektor gospodarki, lecz raczej jako przekrój rynku, w który zaangażowanych jest wiele sektorów przemysłu”. Autorzy wskazują na przynajmniej czternaście segmentów tego rynku:

1. Zastosowanie technologii informacyjnych (IT) w lecznictwie zamkniętym i ambulatoryjnym;
2. Eleganckie życie, adaptacja mieszkań i usług ułatwiających życie, w coraz większym stopniu opartych na IT;
3. Promocja samodzielnego życia, również z coraz większym wykorzystaniem IT;
4. Dziedziny gerontologicznie istotne dla ekonomii zdrowia, w tym technologie medyczne i e-zdrowie, technologie wspierające słuch i wzrok, protetyka i ortopedia;
5. Edukacja i kultura jako odpowiedź na chęć zdobycia wyższych stopni edukacji i zagospodarowania czasu wolnego;
6. IT i media w połączeniu z medycyną, promowaniem niezależności i bezpieczeństwa;
7. Robotyka usług połączona z promocją samodzielnego życia w przypadku starszych osób z ciężkimi schorzeniami zdrowotnymi;

3 Organizacja sieciowa jest tu rozumiana w wąskim ujęciu jako „zbiór samodzielnych organizacji funkcjonujących w określonej branży i powiązanych ze sobą więzami kooperacyjnymi” (Dryl 2010: 251).

8. Mobilność i promowanie jej elementów, np. bezpieczeństwa ruchu samochodowego;
9. Wypoczynek, podróże, kultura, komunikacja i rozrywka;
10. *Fitness* i *wellness* jako odpowiedź na zwiększanie świadomości zdrowego stylu życia;
11. Odzież i moda jako przejaw dążenia do integracji społecznej;
12. Usługi ułatwiające codzienne życie i inne prace domowe;
13. Ubezpieczenia odnoszące się głównie do form ryzyka właściwych starszemu wiekowi;
14. Usługi finansowe zwłaszcza w dziedzinie ochrony kapitału, utrzymania bogactwa i zapobiegania utracie oszczędności.

Rozwój srebrnej gospodarki wymaga zatem analizy możliwości pochodzących z różnych sfer wytwarzania i dystrybucji dóbr i usług. Możliwe jest tu też integrowanie i stymulowanie aktywności podmiotów z różnych działów przy uwzględnieniu cech danego regionu.

Przed utworzeniem sieci srebrnej gospodarki regionów europejskich Nadrenia-Westfalia była pierwszym w Niemczech regionem, który podjął próbę restrukturyzacji, odpowiadającą wyzwaniom demograficznym. W 1999 roku władze federalne wyszły z inicjatywą „Srebrna Gospodarka”, pobudzając lokalne podmioty do rozwijania usług i produktów dla seniorów w celu poprawy ich jakości życia i tworzenia nowych miejsc pracy. Podobne strategie wkrótce zaczęło wcielać kilka innych niemieckich landów. Istotną barierą okazało się zaadresowanie wielu rozwiązań wyłącznie do zamożnych seniorów, z tego też względu poszukiwani są konsumenci spoza regionu, promuje się produkty regionalne oraz pobudza ogólną skłonność seniorów do konsumpcji (Enste i wsp. 2008: 330; Ferry i wsp. 2006: 31–33, 80–90; Augurzky, Neumann 2005). W 2003 roku rząd Nadrenii-Westfalii zorganizował w Brukseli warsztaty dla przedstawicieli samorządów terytorialnych i organizacji pozarządowych, zapraszając je do utworzenia sieci, która pozwoliłaby na zwiększanie konkurencyjności regionów Unii Europejskiej, wymianę ich doświadczeń i prowadzenie wspólnych badań. W 2005 roku w Bonn zorganizowano pierwszą europejską konferencję srebrnej gospodarki, której towarzyszyło ustanowienie sieci. Jej kluczowe regiony to Estremadura (Hiszpania), Limburg i Geldria (Holandia), Limousin (Francja), Mid-East Region (Irlandia) i North West Region (Wielka Brytania). Polskie regiony partnerskie stanowią województwa dolnośląskie i opolskie. Przyjęto również dwa dokumenty: deklarację z Bonn, zawierającą główne cele sieci, i umowę ustanawiającą SEN@ER, która obejmuje program przyszłych działań (SEN@ER 2005a, 2005b). Ponadto powołano wspólny sekretariat odpowiedzialny za koordynację, integrację i dokumentację działań, utrzymywanie kontaktów z Komisją Europejską i Komitetem Regionów, zbieranie wyników badań związanych ze srebrną gospodarką, wspieranie organizacji konferencji tematycznych, prowadzenie strony internetowej i rekrutacji członków sieci.

Współpraca członków sieci obejmuje m.in. identyfikację działań wymagających wsparcia politycznego, promowanie idei srebrnej gospodarki, integrację zrzeszeń zawodowych i organizacji biznesowych, analizę programów finansowych Unii Europejskiej oraz przedstawianie rekomendacji i wspólnych deklaracji politycznych.

Prace sieci obejmują też pięć „grup specjalnego zainteresowania”, tworzonych przez przedstawicieli regionów sieci z przedstawicielami administracji publicznej, biznesu i organizacji pozarządowych. Są to grupy do spraw: aktywnego zatrudnienia i przedsiębiorczości osób starszych, samodzielnego życia, uczestnictwa w kulturze, rozwoju umiejętności oraz strategii regionalnych. SEN@ER prowadzi też bazę dokumentów Unii Europejskiej związanych z zagadnieniami istotnymi dla srebrnej gospodarki, bazę dobrych praktyk, system poszukiwania partnerów do projektów, wydaje własny informator, organizuje warsztaty oraz doroczne konferencje i konkursy na najlepsze praktyki w celu promocji możliwych rozwiązań produktowych, usługowych i strategicznych. Wśród wybranych projektów sieci znajdują się: inicjatywa przedsiębiorczości seniorów; prace nad systemem informatycznym do koordynacji usług społecznych dla osób starszych, systemem inteligentnych urzędzeń w miejscu zamieszkiwania osób starszych oraz przenośnym alarmem do kontaktu ze służbami ratowniczymi; opracowanie systemu służącego oszczędzaniu energii w mieszkaniach socjalnych; przygotowanie mapy istniejących stron internetowych umożliwiających prowadzenie debat i wymianę wiedzy związanej z sektorem kultury; akademia międzykulturowej kreatywności seniorów; oraz inicjatywa aktywnego starzenia się migrantów i przedstawicieli mniejszości etnicznych zamieszkujących Unię Europejską.

Generalnie, istnieją cztery bariery, jakie może napotkać budowa regionalnych srebrnych gospodarek. Są to: (1) brak w regionach podmiotów gospodarczych zainteresowanych srebrną gospodarką i sprzyjającego im otoczenia; (2) ograniczanie oferty srebrnej gospodarki do zamożnych starszych osób; (3) niekorzystny wzorzec konsumpcji seniorów; oraz (4) mała siła przyciągania przez regiony starszych migrantów. Uszczegóławiając:

1. Przeszkodą może okazać się brak podmiotów gospodarczych dysponujących wykształconą bazą naukowo-badawczą, informacją rynkową i instrumentami marketingowymi. Zgodnie z teorią cyklu produkcyjnego nowe towary i usługi są tworzone najczęściej w wysoko rozwiniętych regionach z zasobnym rynkiem konsumentów, dopiero w dalszych etapach dobra są eksportowane na rynki zewnętrzne i do regionów mniej zamożnych (Grosse 2002: 30–31). Uzasadnia to interwencję administracji publicznej, zmierzającą do lepszego wykorzystania wiedzy i technologii, tworzenia regionalnych systemów innowacji oraz sieci współpracy między instytucjami naukowymi, eksperckimi i gospodarczymi;
2. Bariery może być myślenie o srebrnej gospodarce jako zbiorze produktów i usług skierowanych do zamożnych starszych osób. Zgodnie z teorią społeczeństwa sieciowego M. Castellsa przypuszczać można, że z dóbr tych korzystałyby w pierwszej kolejności największe światowe metropolie, połączone ze sobą wieloma kanałami komunikacyjnymi, w tym myślą naukową i modami konsumenckimi oraz zamieszkujące je elity o dominującej władzy ekonomicznej i znacznych wpływach politycznych i medialnych (Grosse 2002: 29–30). Zdaniem Castellsa (2007: 443–449) starzenie się społeczeństw stwarza ryzyko „wojen grup wieku”, w których ludzie starzy mogą zajmować pozycje uprzywilejowane za sprawą nagromadzenia w trakcie życia różnych form kapitału. Tym samym istotne jest przeciwdziałanie rozwiązaniom, które mogą prowadzić do dyskryminacji ze względu na wiek oraz podkreślanie uniwersalnych i międzygeneracyjnych aspektów srebrnej gospodarki;

3. W krajach niżej rozwiniętych przyjmowany przez osoby starsze wzorzec konsumpcji może ograniczać wzrost skierowanej do nich oferty i nie sprzyjać poprawie ich jakości życia. Zgodnie z koncepcją międzypokoleniowej zmiany wartości od materialistycznych do postmaterialistycznych starsi częściej pozytywnie wartościują dążenie do przetrwania niż do samorealizacji (Inglehart 2005: 334–335). Starsi ze względu na częstszą socjalizację w warunkach niedoboru i rzadkości dóbr nadają wyższe znaczenie takim kategoriom, jak bezpieczeństwo, praca zawodowa, obowiązkowość i pracowitość oraz ochrona interesów klasowych i zawodowych. Zagadnienie to może być istotne dla polskich regionów, gdzie przypuszczalnie zwiększać się będzie konieczność uelastycznienia oferty rynkowej, postępować będą zjawiska deprywacji wśród starszych osób o niskich dochodach, niezdolnych do zaspokojenia swoich potrzeb na oczekiwanym poziomie oraz ujawnią się rosnące wymagania lepiej wykształconych i zamożniejszych starszych osób (Balcerzak-Paradowska 2008: 175). Zakłada się, że w Polsce dopiero seniorzy urodzeni w latach 1950. będą wykazywać większą aktywność, związaną z wartościami postmaterialistycznymi, jak np. realizacja własnego potencjału osobowości, autoekspresja, przynależność, wolność wymiany myśli, satysfakcja płynąca z jakości życia i kondycja środowiska naturalnego (Synak 2000: 14; Szatur-Jaworska 2000: 185; Trafiałek 2006a: 335–336);
4. Wątpliwości może też wzbudzać siła przyciągania starszych osób przez regiony kształtujące srebrną gospodarkę. Uzasadnienia działań skierowanych do emigrantów i potencjalnych nowych mieszkańców z innych części świata dostarczają: podkreślane w literaturze znaczenie wizerunku miast i regionów jako przyjaznych dla osób w każdym wieku (WHO 2007); założenia o silnym i podświadomym związku emocjonalnym z miejscem zamieszkania w okresie dzieciństwa i młodości (Jałowicki, Szczepański 2006: 328–333, 352); oraz badania wskazujące ożywienie ruchów migracyjnych w wieku emerytalnym w kierunku miejscowości o lepszym wyposażeniu w usługi i urządzenia kulturalne (Domański 2006: 26, 177–179). Zakłada się też, że obserwowane w minionych latach procesy migracji zarobkowych Polaków mogą skutkować ich powrotami do kraju pochodzenia na okres starości, co powinno stanowić wskazówkę do przygotowania rynku skierowanych do nich dóbr i usług, co z kolei pozwoliłoby takim osobom na lepsze wykorzystanie zasobów finansowych i wyższych świadczeń, a zarazem stymulowałoby rozwój regionalny i lokalny (Balcerzak-Paradowska 2008: 176). Zauważa się jednak, że regiony jednocześnie starzejące się i wyludniające się są mniej atrakcyjne dla emerytów (Katsarova 2008: 5).
Zaobserwowane bariery mogą w różnym stopniu występować w poszczególnych regionach. Ich dokładne rozpoznanie może dostarczyć wielu pomysłów dla twórców strategii i programów rozwojowych, jak również stanowić punkt wyjścia dla projektów poszczególnych podmiotów samorządowych, biznesowych i społecznych oraz ich wspólnych przedsięwzięć.

Analiza wybranych strategii rozwoju regionalnego w Polsce

Polityka regionalna w Polsce ma krótką historię. Można o niej mówić właściwie dopiero od 1999 roku, kiedy to poprzez reformę administracyjną powołano szesnaście

województw z regionalnymi społecznościami obywatelskimi (Strzelecki 2008: 93–94). Przypuszczać należy zatem, że strategie i programy rozwoju regionalnego związane z działaniami wobec starzenia się ludności są dopiero potencjalnym obiektem zainteresowania władz publicznych, mieszkańców i przedsiębiorców. Przegląd literatury przedmiotu pozwala na stwierdzenie, że wyzwanie dostrzegane jest głównie bądź w odniesieniu do całego kraju, bądź w wymiarze lokalnym. Dotychczasowe opracowania zdają się kłaść nacisk na zmiany z perspektywy polityki społecznej i przestrzennej. Podejmowane zagadnienia obejmują w szczególności dostosowywanie budownictwa mieszkaniowego do potrzeb osób starszych oraz poszukiwanie stosownych rozwiązań architektonicznych i urbanistycznych (Kozłowska 1986: 208–222; UNDP 1999: 97–99; Błędowski 2002: 115–139; Trafiałek 2003: 133–157; Niezabitowski 2009: 89–113). W praktyce zaś zagadnienia te podejmowane są głównie w lokalnych strategiach rozwiązywania problemów społecznych. Do nielicznych w kraju należą bardziej szczegółowe koncepcje działań wobec seniorów, obejmujące jeszcze zadania m.in. w zakresie edukacji, profilaktyki zdrowia, aktywności społecznej, kulturalnej, sportowej oraz bezpieczeństwa publicznego. Plany takie opracowano w województwach wielkopolskim (ROPSP 2005) i małopolskim (SWM 2001, 2004) oraz takich miastach, jak: Warszawa (UMSW 2008), Poznań (UMP 2008), Elbląg (UME 2008) i Tomaszów Mazowiecki (UMTM 2009). Na odrębną uwagę zasługuje Starogard Gdański, gdzie opracowany lokalny plan działania powstał w ramach projektu *Active A.G.E.*, tematycznej sieci miast europejskiego programu *Urbact II*, od której uczestników wymagano dużego zaangażowania mieszkańców w tworzenie propozycji działań oraz zobowiązanie się do ich wspólnej realizacji (CR 2010; UMSG 2011).

Wskazania na działania wobec starzenia się ludności zostały zawarte w przygotowanym przez Zespół Doradców Strategicznych Prezesa Rady Ministrów „Raportcie o kapitale intelektualnym Polski” (Boni 2008). W dokumencie tym podkreślono potrzebę zapobiegania wykluczeniu seniorów, wykorzystania ich potencjału w zakresie aktywności zawodowej, społeczno-kulturalnej i edukacyjnej oraz kształtowania warunków sprzyjających spędzaniu starości w Polsce. Zespół ten ogłosił również „Raport Polska 2030” (Boni 2009), stanowiący punkt wyjścia do prac nad długookresową strategią rozwoju kraju. Opracowanie zwraca dodatkowo uwagę na potrzebę budowania solidarności międzypokoleniowej, rozwoju kształcenia ustawicznego, poprawę stanu zdrowia starszych osób, co mogłoby pozwolić na budowę srebrnej gospodarki, walkę z wykluczeniem cyfrowym oraz na zrównanie wieku emerytalnego kobiet i mężczyzn i jego podwyższenie do 67. roku życia.

Szczególne znaczenie dla uporządkowania działań podmiotów polityki regionalnej ma „Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020” (MRR 2010a). Starzenie się społeczeństwa jest uwzględniane w tym dokumencie przy kilku wyzwaniach polityki regionalnej rozpatrywanych w dwóch wymiarach: przestrzennym-terytorialnym i tematycznym-sektorowym. W pierwszym wymiarze wskazuje się na potrzebę „zapewnienia spójności wewnętrznej kraju i niedopuszczenia do nadmiernych zróżnicowań przestrzennych” — odnosi się to głównie do umożliwienia starzejącym się i najsłabiej rozwiniętym województwom Polski Wschodniej budowy potencjału zwiększającego ich udział w tworzeniu wzrostu i zatrudnienia. Natomiast w wymiarze tematycznym-sektorowym za niezbędne uznaje się: (1) „przeciwdziałania

nie negatywnym trendom demograficznym oraz pełniejsze wykorzystanie zasobów pracy”, w tym aktywizację zawodową seniorów i wydłużenie okresu aktywności zawodowej, działania na rzecz uczenia się przez całe życie i utrzymania w regionach zrównoważonej struktury demograficznej; (2) „odpowiedź na zmiany klimatyczne i zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego” — zakłada się, że negatywne skutki zmian klimatu będą szczególnie odczuwalne przez osoby starsze, co wymaga stosownych dostosowań w regionach; (3) „zapewnienie infrastruktury transportowej i teleinformatycznej do wspierania konkurencyjności i zapewniającej spójność terytorialną kraju” — dostrzega się konieczność przełamywania barier w wykorzystaniu technologii cyfrowych przez osoby starsze i zapobiegania pokoleniowym podziałom w tym wymiarze. Ponadto w Celu 2. „Budowanie spójności terytorialnej i przeciwdziałanie marginalizacji obszarów problemowych”, w związku ze starzeniem się ludności przewiduje się interwencje w inwestycjach infrastrukturalnych i usługach publicznych, planowaniu procesów urbanizacyjnych oraz działaniach dotyczących kapitału ludzkiego. W celu szczegółowym 2.1. „Wzmacnianie spójności w układzie krajowym” zakłada się m.in. stosowanie aktywnych polityk zatrudnienia, przeciwdziałanie wykluczeniu osób starszych poprzez rozwój programów integracji, ekonomii i przedsiębiorczości społecznej oraz rozwój kształcenia ustawicznego dorosłych. Do tego w celu szczegółowym 2.3. „Restrukturyzacja i rewitalizacja miast i innych obszarów tracących dotychczasowe funkcje społeczno-gospodarcze” wprowadzono zapis o potrzebie szczególnego wspierania miast o starzejącej się i wyludniającej populacji, przy czym zakłada się, że dokładne obszary wsparcia zostaną określone w dalszych dyskusjach, a związane z nimi interwencje i wykorzystywane instrumenty będą określać władze lokalne.

Przykładem bardziej szczegółowych założeń może być „Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko-Mazurskiego do roku 2020”, gdzie w Priorytecie 1. „Konkurencyjna gospodarka” wskazano na cel operacyjny 1.6. „Wzrost konkurencyjności usług dla starzejącego się społeczeństwa”, który uzasadnia się poprzez rozwój usług z myślą o osobach starszych z innych części kraju i świata jako istotny czynnik wzrostu województwa (SWWM 2005: 39–40). Realizacji tego celu mają służyć dwa działania: (1) rozbudowa bazy informacyjnej o możliwościach rozwoju takich usług, w tym prowadzenie badań popytu na nie, stworzenie koncepcji ich rozwoju w oparciu o badania i zagraniczne wizyty studialne, wspieranie podmiotów zainteresowanych tworzeniem i współpracą przy świadczeniu takich usług, promocja regionu jako przyjaznego dla wszystkich grup wiekowych; oraz (2) promowanie działań i zachowań zwiększających konkurencyjność usług dla osób starszych poprzez rozwój związanych z nimi kierunków kształcenia i doskonalenia zawodowego, infrastruktury przyjaznej seniorom, specjalistycznych usług medycznych i opieki zdrowotnej oraz wspieranie przedsiębiorczości w zakresie tworzenia firm i organizacji pozarządowych związanych z usługami dla seniorów. Ocenie realizacji tego celu mają służyć trzy wskaźniki: imigracja osób powyżej 60. roku życia, długość życia oraz liczba miejsc w placówkach opieki nad osobami starszymi — wydają się one być komplementarne z proponowanym przez specjalistów syntetycznym wskaźnikiem zrównoważonego rozwoju demograficznego (por. (SWWM 2005: 66; Katsarova 2008: 9–10)). Opracowano też odrębny dokument: „Wojewódzki program

na rzecz osób starszych na lata 2009–2013”. Jego misją jest: „Poprawa jakości życia i funkcjonowania osób starszych oraz kształtowanie pozytywnego obrazu starości w świadomości społecznej, współpraca międzypokoleniowa i rzecznictwo interesów” (ZWWM 2008: 18). Wyróżniono cztery cele strategiczne: (1) poprawa stanu zdrowia osób starszych; (2) zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego, wyrównywanie szans i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu osób starszych; (3) pełnoprawny, aktywny udział osób starszych w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym; (4) poprawa wizerunku osób starszych w społecznościach lokalnych. Wśród celów szczegółowych wskazano m.in. na potrzebę zwiększenia aktywności zawodowej i wolontariatu osób po 50. roku życia. Do pomiaru efektów opracowano specjalny zestaw wskaźników. Przewidziano też współpracę z różnymi szczeblami administracji publicznej i podmiotami sektora społecznego. Niemniej, w samych działaniach określono bardzo ograniczoną rolę przedsiębiorców, jedynie w zakresie tworzenia domów pomocy społecznej oraz placówek, takich jak dzienne domy pobytu, kluby, świetlice, mieszkania chronione. Nie wspomina się o instrumentach, które miałyby prowadzić do zwiększania konkurencyjności regionu, co podważa spójność programu ze strategią rozwoju województwa.

Warte wskazania założenia związane z przeciwdziałaniem negatywnym skutkom starzenia się ludności zawiera projekt „Strategii Rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2011–2020”. W Obszarze 1. „Gospodarka wiedzy i aktywności”, którego celem strategicznym jest „Silna pozycja Małopolski jako regionu atrakcyjnego dla inwestycji, opartego na wiedzy, aktywności zawodowej i przedsiębiorczości mieszkańców”, wśród kierunków polityki znajduje się 1.1. „Rozwój kapitału intelektualnego”, gdzie wyróżnia się wdrażanie rozwiązań systemowych umożliwiających prowadzenie i korzystanie z kształcenia na odległość przez całe życie oraz rozwiązań zwiększających udział osób starszych w systemie kształcenia ustawicznego (ZWM 2010). W Obszarze 6. „Bezpieczeństwo ekologiczne, zdrowotne i społeczne” o celu strategicznym „Wysoki poziom bezpieczeństwa mieszkańców Małopolski w wymiarze środowiskowym, zdrowotnym i społecznym” w celu szczegółowym 6.3. „Poprawa bezpieczeństwa społecznego: integrująca polityka społeczna” wprowadzono zapis o wdrażaniu strategii rozwoju srebrnej gospodarki. W odniesieniu do ostatniego z wymienionych powyżej punktów opracowano dokument „Wyzwania Małopolski w kontekście starzenia się społeczeństwa. Podejście strategiczne”. Celem tej strategii jest „wizja takiej ścieżki rozwoju regionu, w której produkty i usługi dla starzejącej się populacji staną się jego dobrem także »eksportowym«, przyczyniając się do zdynamizowania rozwoju lokalnych gospodarek w regionie, wzbogacenia ilościowego i jakościowego regionalnego rynku pracy oraz udostępnienia zasobów naturalnych i wyspecjalizowanych sposobów ich wykorzystania na potrzeby zdrowia i dobrego życia także osób starszych” (Golinowska 2010: 8). Przyjmuje się przy tym, że strategia jest „przyjazna wszystkim grupom ludności”, a jej realizacja wymaga zaangażowania przedstawicieli polityki, społeczeństwa obywatelskiego, mediów i biznesu. Zdiagnozowano regionalne przewagi i deficyty oraz potrzebne działania w dwunastu dziedzinach: (1) zasoby ludzkie; (2) opieka zdrowotna i długoterminowa; (3) pomoc społeczna; (4) uzdrowiska; (5) zasoby mieszkaniowe; (6) przestrzeń publiczna; (7) infrastruktura komunikacyjna i transportowa; (8) zasoby edukacyjne; (9) kapi-

tał społeczny; (10) kultura; (11) turystyka; (12) potencjał gospodarczy. Choć analizowany dokument zawiera bardziej kompleksowy przegląd zagadnień niż program z województwa warmińsko-mazurskiego, to zdecydowanie mniej uwagi poświęca się tu aktywizacji zawodowej osób starszych, co może wynikać z faktu, że tematyka ta jest przedmiotem zainteresowań w innych opracowaniach dotyczących regionu. W odróżnieniu od wspomnianego programu, większy nacisk położono na rozpoznanie różnicowania potrzeb osób starszych i regionalnych zasobów pozwalających na ich zaspokojenie. Opracowanie nie zawiera jednak założeń co do harmonogramu i monitoringu realizacji działań, raportowania, ewaluacji, zasad finansowania oraz podziału zadań między poszczególne instytucje. Przyjęto bowiem ogólnie, że narzędzia realizacji zależą od decyzji i możliwości decydentów i interesariuszy polityki rozwoju regionalnego. Istotna jest rekomendacja, by do wdrażania strategii powołany został urząd Pełnomocnika Marszałka ds. wdrażania koncepcji srebrnej gospodarki (Golinowska 2010: 114). Jego zadania obejmowałyby głównie: pozyskiwanie środków, analizę istniejących funduszy do inwestycji oraz kontrolę zgodności ich wykorzystania z celami strategii.

Podsumowanie

W opracowaniu przybliżono obszary, w jakich starzenie się społeczeństwa stanowi wyzwanie dla polityki regionalnej, rekomendacje w zakresie zarządzania wielowymiarowego, koncepcje regionów dla ludzi w każdym wieku i sieci srebrnej gospodarki regionów europejskich, zróżnicowanie segmentów srebrnego rynku oraz dylematy istotne przy tworzeniu specjalnych strategii regionalnych i czynniki sprzyjające ich realizacji. Wyróżniono również bariery w budowie srebrnych gospodarek oraz kluczowe dla zmagania z procesem starzenia się ludności cechy wybranych strategii rozwoju regionalnego w Polsce.

Formułowane w przywoływanej w niniejszym opracowaniu literaturze rekomendacje dla praktyki polityki regionalnej są dość ogólne. Za M. Ferrym i H. Vironen (2010: 22–25) przyjmuje się, że ich doprecyzowanie jest kwestią dostosowania zaleceń do możliwości i potrzeb poszczególnych regionów poprzez: (1) tworzenie specjalistycznych obserwatoriów i systemów statystycznych; (2) struktur podziału środków na inwestycje adekwatnych do struktur demograficznych; (3) włączanie zagadnień demograficznych do istniejących już strategii rozwoju regionalnego; oraz (4) tworzenie instrumentów aktywnej polityki regionalnej i ich dostosowywanie do zmian. Należy wspomnieć, że istnieją już szczegółowe koncepcje, odnoszące się głównie do tematyki zarządzania miastami i koordynacji przemian w ich społecznościach lokalnych w celu kształtowania przyjaznych osobom starszym gospodarek i przestrzeni. Uwzględniają one też prowadzenie współpracy transregionalnej między ośrodkami miejskimi położonymi na różnych kontynentach (WHO 2007, 2010, 2011) i w granicach Unii Europejskiej (URBACT 2011). Bliższe omówienie tych zagadnień wymaga odrębnego opracowania.

Podkreślenia wymaga potrzeba dalszego upowszechniania wizji regionów dla ludzi w każdym wieku i srebrnej gospodarki jako pozytywnych rozwiązań wyzwania

demograficznych, przedstawianych często w kategoriach „apokaliptycznych”. Ważna jest popularyzacja przykładów dobrych praktyk z innych krajów oraz pobudzanie wymiany doświadczeń w skali subregionalnej i transregionalnej, szczególnie z regionami i miastami Europy Środkowo-Wschodniej, które przechodzą po 1989 roku przez zbliżone procesy transformacji (Steinführer, Haase 2007). Poza tym, srebrna gospodarka wymaga nie tylko pobudzania przedsiębiorczości, innowacyjności i transferu technologii, ale też uwrażliwiania liderów na poszukiwanie rozwiązań godzących długofalowe wyzwania z ich celami krótkoterminowymi (Ferry i wsp. 2006: 30, 46). Zasadne są także kampanie edukacyjne na rzecz zwiększania świadomości aktywnego starzenia się, obsługi nowoczesnych urządzeń, ekologii, zarządzania oszczędnościami oraz korzystania z praw konsumenckich i pracowniczych (AGE 2009). Niezbędna jest też poprawa zarządzania publicznego w tworzeniu sieci współpracy władz samorządowych, organizacji pozarządowych i podmiotów gospodarczych — lokalni liderzy są szczególnie odpowiedzialni za upowszechnianie pozytywnych wzorów i tworzenie warunków wytwarzania i wykorzystywania nowych zasobów (Grosse 2002: 45–46). Służyć temu mogą strategie budujące zaufanie między regionalnymi i lokalnymi podmiotami, czyli kluczową odmianę kapitału społecznego, który określa możliwości skutecznej współpracy przy rozwiązywaniu wspólnych problemów (Sztompka 2007: 293–300). Podejmowanie interwencji powinno też uwzględniać konsultacje międzypokoleniowe i godzić interesy różnych grup wieku (Sáez i wsp. 2007; Klimczuk 2009, 2010).

Przeprowadzony w niniejszym opracowaniu przegląd literatury przedmiotu pozwala na określenie przynajmniej pięciu kierunków dalszych badań nad rozwojem regionalnym w warunkach starzejącego się społeczeństwa. Są to:

1. Badania nad wykluczeniem cyfrowym i e-inkluzją — mając na uwadze procesy kształtowania się społeczeństwa wiedzy i gospodarki opartej na wiedzy, dla których kluczowe jest upowszechnienie dostępu do cyfrowych technologii informacyjnych i telekomunikacyjnych, za istotne należy uznać dotychczasowe prace badawcze pogłębiające wiedzę o barierach w wykorzystaniu cyfrowych produktów i usług przez polskich seniorów (Kolesiński 2008; Batorski, Zajac 2010). Znajdujące się w nich wnioski i rekomendacje mają duże znaczenie dla konstruowania regionalnych srebrnych gospodarek i promocji aktywnego starzenia się;
2. Rozpoznanie specjalizacji regionalnych w ramach srebrnej gospodarki — za zasadne należy uznać też podejmowanie badań potencjalnych sektorów wzrostu i innowacji opartych na specyfice regionu, a zarazem umożliwiających rozwój wybranych segmentów srebrnego rynku (Plawgo i wsp. 2009). Ważne jest też upowszechnienie wyników badań, promowanie koncepcji wśród interesariuszy i pobudzanie ich współdziałania;
3. Analiza możliwości stymulowania rozwoju klastrów — odrębnym przedmiotem prac mogą być sposoby kształtowania klastrów⁴ specjalizujących się w wielowy-

4 Klaster jest tu rozumiany jako: „geograficzne skupiska wzajemnie powiązanych firm, wyspecjalizowanych dostawców, jednostek świadczących usługi, firm działających w pokrewnych sektorach i związanych z nimi instytucji (na przykład uniwersytetów, jednostek normalizacyjnych i stowarzyszeń branżowych) w poszczególnych dziedzinach, konkurujących między sobą, ale także współpracujących” (Plawgo i wsp. 2010: 9).

miarowych pracach badawczo-rozwojowych, doradczych oraz produkcyjnych i usługowych w dziedzinach związanych z poprawą jakości i samodzielności życia seniorów. Istotne może być tu korzystanie z doświadczeń regionów Finlandii i klastra Seniorpolis (Ferry i wsp. 2006: 25–28, 61–72; Castells, Himanen 2009: 108–111; Grosse 2007: 126–128);

4. Diagnoza kapitału ludzkiego i społecznego osób starszych — istotne jest rozpoznanie niewykorzystanych w skali regionalnej i lokalnej potencjałów osób starszych w wymiarze ekonomicznym, konsumenckim, opiekuńczym i samopomocowym, kulturowym, integracyjnym i emocjonalnym, edukacyjnym oraz politycznym (Trafiałek 2004: 165–166). W kontekście srebrnej gospodarki seniorzy mogą być też istotnymi pomysłodawcami i współtwórcami nowych usług, produktów i technologii, o ile stworzone zostaną sprzyjające temu relacje z instytucjami;
5. Badania nad wykorzystaniem kreatywności osób starszych — z uwagi na rosnące znaczenie kreatywności i innowacyjności w kształtowaniu gospodarek regionalnych (Domański 2006: 87–88, 134–136) za istotne należy uznać podejmowanie prac badawczych nad możliwościami łączenia rozwoju regionalnego i lokalnego z instytucjami społeczno-kulturalnymi i edukacyjnymi specjalizującymi się w pobudzaniu twórczej aktywności osób starszych i działań międzypokoleniowych (Moloney 2006; Misy Boyer 2007; Ehlert i wsp. 2010).

Wskazane kierunki nie stanowią wyczerpującego zbioru. Są to jedynie wybrane aspekty, których pogłębiony ogląd może stanowić punkt wyjścia do pobudzania niewykorzystanych potencjałów rozwojowych poszczególnych regionów i społeczności lokalnych.

Literatura

- AGE (The European Older People's Platform) (2009), *How to promote Ageing Well in Europe: Instruments and tools available to local and regional actors*, Committee of the Regions, Bruxelles
- Augurzky B., Neumann U. (2005), *Economic resources of senior citizens. Regional economic and fiscal effects of promoting the senior citizens economy in North Rhine-Westphalia*, Ministerium für Gesundheit, Soziales, Frauen und Familie des Landes Nordrhein-Westfalen, Bonn, www.silvereconomy-europe.org/news/documents/Seniorenwirtschaft_en.pdf (dostęp 18.01.2011)
- Baker R. (2007), *Regions for All Ages, opis projektu na potrzeby konferencji „Regional Policy Responses to demographic challenges”*, 25–26.01.2007, Bruksela, http://ec.europa.eu/regional_policy/conferences/demographicchallenge_jan07/doc/pdf/project_baker.pdf (dostęp 14.01.2011)
- Balcerzak-Paradowska B. (2008), *Warunki życia i mieszkaniowe osób starszych*, [w:] A. Karpiński, A. Rajkiewicz (red.), *Polska w obliczu starzenia się społeczeństwa*, PAN Komitet Prognoz Polska 2000 Plus, Warszawa, 170–193
- Batorski D., Zając J.M. (red.) (2010), *Między alienacją a adaptacją. Polacy w wieku 50+ wobec Internetu*, UPC Polska, Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce, Warszawa
- Błędowski P. (2002), *Gospodarstwa domowe i sytuacja mieszkaniowa ludzi starych*, [w:] B. Synak (red.), *Polska starość*, Wyd. UG, Gdańsk, 115–139
- Boni M. (red.) (2008), *Raport o kapitale intelektualnym Polski*, KPRM, Warszawa
- Boni M. (red.) (2009), *Raport Polska 2030. Wyzwania rozwojowe*, KPRM, Warszawa

- Castells M., Himanen P. (2009), *Spółeczeństwo informacyjne i państwo dobrobytu. Model fiński*, Wyd. Krytyki Politycznej, Warszawa
- Castells M. (2007), *Spółeczeństwo sieci*, PWN, Warszawa
- Coulmas F. (2008), *Looking at the Bright Side of Things*, [w:] F. Kohlbacher, C. Herstatt (eds.), *The Silver Market Phenomenon. Business Opportunities in an Era of Demographic Change*, Springer, New York, v–vi
- CR (City of Rome) (2010), *Local Action Plans Synthesis Report on Age and Economy Active A.G.E. Urbact II Thematic Network*, Rome
- Domański R. (2006), *Gospodarka przestrzenna. Podstawy teoretyczne*, PWN, Warszawa
- Dryl T. (2010), *Organizacja sieciowa*, [w:] M. Czerska, A.A. Szpitter (red.), *Koncepcje zarządzania. Podręcznik akademicki*, C.H. Beck, Warszawa, 245–261
- Ehlert A., Fricke A., Marley M. (2010), *The InCreaSe guide. A Manual About Intercultural Creativity of Older Age*, InCreaSe Learning Partnership, Badajoz–Glasgow–Remscheid–Wolfenbüttel
- Enste P., Naegele G., Leve V. (2008), *The Discovery and Development of the Silver Market in Germany*, [w:] F. Kohlbacher, C. Herstatt (eds.), *The Silver Market Phenomenon. Business Opportunities in an Era of Demographic Change*, Springer, New York, 325–339
- Ervik R. (2009), *A Missing Leg of Ageing Policy Ideas: Dependency Ratios, Technology and International Organizations*, referat z konferencji ESPANet „The future of the welfare state”, 17–19.09.2009, Urbino, www.espanet-italia.net/conference2009/paper/15%20-%20Ervik.pdf (dostęp 30.04.2011)
- Ferry M., Baker R. (2006), *Strategie regionalne a starzenie się społeczeństwa. „Age Proofing Toolkit” — zestaw narzędzi służących uwzględnianiu zagadnień związanych z wiekiem społeczeństwa*, Age Concern England, Komitet Regionów, Bruksela, Londyn
- Ferry M., Novotný V., Mancusi V., Gross T., Bachtler J. (2006), *Regions for All Ages: The Implications of Demographic Ageing for Regional Policy*, European Policies Research Centre University of Strathclyde, Glasgow
- Ferry M., Vironen H. (2010), *Dealing with Demographic Change: Regional Policy Responses*, „European Policy Research Paper”, no 72
- Golinowska S. (red.) (2010), *Wyzwania Małopolski w kontekście starzenia się społeczeństwa. Podejście strategiczne*, „Małopolskie Studia Regionalne”, nr 2–3
- Grosse T.G. (2002), *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 1, 25–48
- Grosse T.G. (2007), *Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych*, [w:] *Ekspertyzy do Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, t. I, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, 119–134
- GUS (2009), *Prognoza ludności na lata 2008–2035*, Warszawa
- Inglehart R. (2005), *Pojawienie się wartości postmaterialistycznych*, [w:] P. Sztompka, M. Kucia (red.), *Socjologia. Lektury*, Znak, Kraków, 334–348
- Jałowiecki B., Szczepański M.S. (2006), *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Scholar, Warszawa
- Katsarova I. (red.) (2008), *Regiony wyludniające się: nowy paradygmat demograficzny i terytorialny. Studium*, IP/B/REGI/IC/2007–044 11/07/2008, Parlament Europejski, Bruksela
- Klimczuk A. (2009), *Wiekizm jako przeszkoda w budowie społeczeństwa mądrości*, [w:] A. Kobylarek (red.), *Wspólnota i różnica. Interdyscyplinarne studia, analizy i rozprawy*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń, 344–360
- Klimczuk A. (2010), *Bariery i perspektywy integracji międzypokoleniowej we współczesnej Polsce*, [w:] D. Kałuża, P. Szukałski (red.), *Jakość życia seniorów w XXI wieku z perspektywy polityki społecznej*, Wyd. Biblioteka, Łódź, 92–107

- Klonowicz S. (1986), *Starzenie się ludności*, [w:] *Encyklopedia seniora*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 35–56
- Kohlbacher F., Herstatt C. (2008), *Preface and Introduction*, [w:] F. Kohlbacher, C. Herstatt (eds.), *The Silver Market Phenomenon. Business Opportunities in an Era of Demographic Change*, Springer, New York, xi–xxv
- Kolesiński A. (red.) (2008), *Srebrna Narodowa Strategia Spójności*, Stowarzyszenie Społeczeństwa Wiedzy, Warszawa
- Kozińska D. (1986), *Problemy mieszkaniowe*, [w:] *Encyklopedia seniora*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 208–222
- Kurkiewicz J. (2010), *Struktura ludności według podstawowych cech demograficznych*, [w:] J. Kurkiewicz (red.), *Procesy demograficzne i metody ich analizy*, Wyd. UE, Kraków, 104–138
- Misey Boyer J. (2007), *Creativity Matters: The Arts and Aging Toolkit*, National Guild of Community Schools of the Arts, National Center for Creative Aging, New Jersey Performing Arts Center, New York
- Moloney O. (2006), *Age & Opportunity Guidelines for Working with Older People in the Arts: A Resource for Bealtaine Organisers and Others Involved in the Arts and Older People*, Age & Opportunity Marino Institute of Education, Dublin 2006
- MRR (Ministerstwo Rozwoju Regionalnego) (2010a), *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie*, Warszawa
- MRR (Ministerstwo Rozwoju Regionalnego) (2010b), *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2010–2020: Regiony, Miasta, Obszary wiejskie. Załączniki*, Warszawa
- Niezabitowski M. (2009) *Miejsce i przestrzeń w życiu ludzi starszych. Społeczne i wizualne aspekty środowiska zamieszkania*, [w:] H. Jakubowska, A. Raciniewska, Ł. Rogowski (red.), *Patrząc na starość*, UAM, Poznań, 89–113
- Okólski M. (2004), *Demografia*, Scholar, Warszawa
- Petryszyn J. (2002), *Rozwój demograficzny dużych miast w Polsce*, [w:] J. Słodczyk (red.), *Demograficzne i społeczne aspekty rozwoju miast*, Wyd. UO, Opole, 13–24
- Plawgo B., Klimczuk M., Citkowski M. (2010), *Klustry jako potencjał rozwoju — województwo podlaskie*, BFKK, Białystok
- Plawgo B., Klimczuk M., Citkowski M., Juchnicka M., Klimczuk A. (2009), *Startery podlaskiej gospodarki. Analiza gospodarczych obszarów wzrostu i innowacji województwa podlaskiego: sektor rehabilitacji geriatrycznej*, WUP, Białystok
- ROPSP (Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Poznaniu) (2005), *Program wspierania aktywności seniorów i ich rodzin oraz zapobiegania marginalizacji życia ludzi starszych w Wielkopolsce*, Poznań, www.rops-wielkopolska.poznan.pl/doc.php?dcid=842&grid=539 (dostęp 04.01.2011)
- Sáez J., Pinazo S., Sánchez M. (2007), *Fostering intergenerational policies*, [w:] M. Sánchez (ed.), *Intergenerational Programmes. Towards a Society for All Ages*, „la Caixa” Foundation, Barcelona, 184–203
- SEN@ER (2005a), *Bonn Declaration for the Silver Economy*, www.silvereconomy-europe.org/network/about/declaration_en.htm (dostęp 14.01.2011)
- SEN@ER (2005b), *SEN@ER Agreement*, www.silvereconomy-europe.org/network/about/agreement_en.htm (dostęp 14.01.2011)
- Sobczak I. (2010), *Bilans ludności*, [w:] Z. Strzelecki (red.), *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2009–2010*, RRL, ZWS GUS, Warszawa, 21–42
- Steinführer A., Haase A. (2007), *Demographic Change as a Future Challenge for Cities in East Central Europe*, „Geografiska Annaler B”, nr 2, 183–195
- Stone L. O. (2006), *Demography*, [w:] R. Schulz (ed.), *The Encyclopedia of Aging: A Comprehensive Resource in Gerontology and Geriatrics*, Springer, New York, 299–302

- Strzelecki Z. (2008), *Polityka regionalna*, [w:] Z. Strzelecki (red.), *Gospodarka regionalna i lokalna*, PWN, Warszawa, 78–120
- SWM (Sejmik Województwa Małopolskiego) (2001), *Wojewódzki program polityki i pomocy społecznej wobec starości na lata 2001–2003*, Kraków
- SWM (Sejmik Województwa Małopolskiego) (2004), *Wojewódzki program polityki i pomocy społecznej wobec starości na lata 2004–2006*, Kraków
- SWWM (Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego) (2005), *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020*, Olsztyn
- Synak B. (2000), *Pozycja społeczna ludzi starych w warunkach zmian ustrojowych i cywilizacyjno-kulturowych*, [w:] B. Synak (red.), *Ludzie starzy w warunkach transformacji ustrojowej*, Wyd. UG, Gdańsk, 7–15
- Szatur-Jaworska B. (2000), *Ludzie starzy i starość w polityce społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M. (2006), *Podstawy gerontologii społecznej*, ASPRA-JR, Warszawa
- Sztompka P. (2007), *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Znak, Kraków
- Szukalski P. (2006), *Zagrożenie czy wyzwanie — proces starzenia się ludności*, „Polityka Społeczna”, nr 9, 6–10
- Trafiałek E. (2003), *Polska starość w dobie przemian*, Śląsk, Katowice
- Trafiałek E. (2004), *Kapitał społeczny ludzi starych*, [w:] L. Frąckiewicz, A. Rączaszek (red.), *Kapitał społeczny*, Wyd. AE, Katowice, 159–167
- Trafiałek E. (2006a), *Skutki zmian systemowych w Polsce dla ludzi w starszym wieku*, [w:] M. Halicka, J. Halicki (red.), *Zostawić ślad na ziemi*, UWB, Białystok, 328–337
- Trafiałek E. (2006b), *Starzenie się i starość: wybór tekstów z gerontologii społecznej*, Wszechnica Świętokrzyska, Kielce
- UME (Urząd Miejski w Elblągu) (2008), *Elbląski program na rzecz osób starszych na lata 2009–2013*, Elbląg
- UMP (Urząd Miasta Poznania) (2008), *Polityka społeczna miasta Poznania wobec seniorów*, Poznań
- UMSG (Urząd Miasta w Starogardzie Gdańskim) (2011), *Aktywny wiek/Active Age*, www.starogard.pl/pl/dokumenty/active_age (dostęp 14.01.2011)
- UMSW (Urząd Miasta Stołecznego Warszawy) (2008), *Cele strategiczne i cele operacyjne miejskiej polityki społecznej wobec seniorów*, Warszawa
- UMTM (Urząd Miasta Tomaszowa Mazowieckiego) (2009), *Miejski System Wspierania Aktywności Seniorów na lata 2009–2015*, Tomaszów Mazowiecki
- UN (United Nations) (1999), *Highlights of an expert consultation on developing a policy framework for a society for all ages — From the Annex of A54/268 — Report of the Secretary General International Year of Older Persons 1999: activities and legacies*, www.un.org/esa/socdev/ageing/policyframework.html (dostęp 04.01.2011)
- UN (United Nations) (2001), *World Population Ageing: 1950–2050*, New York
- UN (United Nations) (2002), *Report of the Second World Assembly on Ageing, Madrid, 8–12 April 2002*, New York, www.un.org/ageing/mipaa.html (dostęp 14.01.2011)
- UN (United Nations) (2010), *World Population Ageing 2009*, New York
- UN (United Nations) (2011), *Towards A Society for All Ages. UN Programme on Ageing*, www.un.org/ageing/society.html (dostęp 14.01.2011)
- UNDP (United Nations Development Programme) (1999), *Raport o Rozwoju Społecznym. Polska 1999. Ku godnej aktywnej starości*, Warszawa
- URBACT (2011), *Project Active A.G.E.: Active ageing, Gender & Employment policies*, <http://urbact.eu/en/projects/active-inclusion/active-age/our-project/> (dostęp 14.01.2011)
- WHO (World Health Organization) (2007), *Global Age-friendly Cities: A Guide*, Geneva

- WHO (World Health Organization) (2010), *WHO launches Global Network of Age-friendly Cities*, 29.06.2010, www.who.int/mediacentre/news/releases/2010/age_friendly_cities_20100628/en/ (dostęp 14.01.2011)
- WHO (World Health Organization) (2011), *WHO Age-Friendly Environments Programme*, www.who.int/ageing/age_friendly_cities/en/index.html (dostęp 14.01.2011)
- ZWM (Zarząd Województwa Małopolskiego) (2010), *Strategia Rozwoju Województwa Małopolskiego na lata 2011–2020. Projekt*, Kraków
- ZWWM (Zarząd Województwa Warmińsko-Mazurskiego) (2008), *Wojewódzki program na rzecz osób starszych na lata 2009–2013. „Pogodna i bezpieczna jesień życia na Warmii i Mazurach”*, Olsztyn

Concepts of regional development in the face of the ageing population

Summary: The complexity of population ageing effects is an important challenge at regional and local level. Adaptation activities requires cooperation of local governments, business entities and non-governmental organizations. Article shows: dimensions of interventions, typology of „shrinking regions” and two initiatives: Regions for All Ages and SEN@ER — Silver Economy Network of European Regions. Essay also discusses the dilemmas of creating special regional strategies with their implementation factors and barriers in the construction of silver economies. It also presents conclusions from the analysis of selected strategies for regional development in Poland. Summary sets out possible directions for further research.

Key words: regional and local development, depopulating regions, silver economy, silver market, regions for all ages